

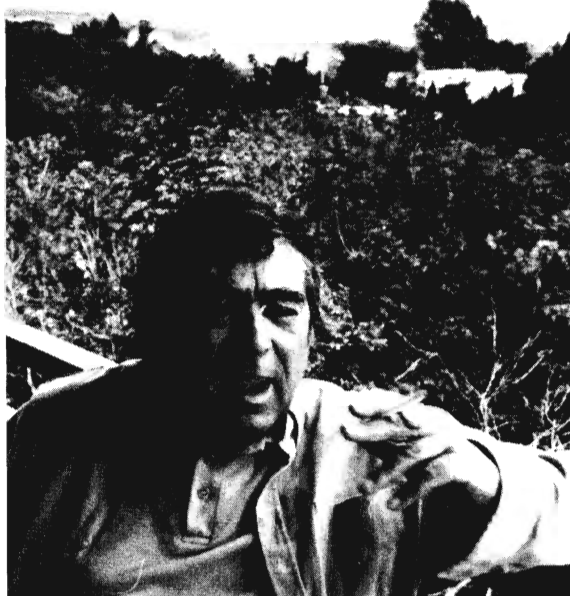
Pomogáts Béla

Küzdelem a kimondhatóval és a kimondhatatlannal

Somlyó György költői évtizedei

Ars poeticák

Somlyó György költészetének kétségtelenül van valami „próteuszi” jellege. A magyar és az európai líra többféle változatának és törekvésének is teret adott, nemegyszer ő maga kezdeményezett új változatokat. Filozófiai töprengések születtek tolla alatt és impresszionista csendéletek; meditatív tájverseket írt és a művészet nagy értékei előtt tisztelgő „hommage”-okat. Egyformán szolgált a hagyományt és az újítást; végigpróbálta a szimbolizmus, a szürrealizmus, a neoklasszicizmus és a személytelen „antilíra” lehetőségeit; kitűnően „iskolázott” valamennyi irányzat nyelvi, stiláris formáiban. Az antikvitástól, Babbitól, Szabó Lőrincától, Baudelaire-től, Éluardtól, Nerudától, Octavio Paztól és a modern párizsiaktól tanult, a XX. század világlírájának gazdag, nemegyszer egzotikus tájain kalandozott. A modern költészet seregnyi mesterét tolmácsolta magyarul, közöttük olyan moderneket, mint a nálunk addig ismeretlen Fernando Pessoaét, Octavio Pazt, Kavafiszt és Michel Deguyt. Nagy érzékenységgel integrálta költészetébe hódításait, mestereitől sorra ellesett egy-egy színt, vonalat, árnyalatot.

Ars poeticái is a változatokban gazdag természetéről vallanak. Nemcsak a költészetten személyes törvényeit rögzítik, a folyamatos átalakulásnak is dokumentumai: a mindig változó költői öntudatnak és látásnak adnak kifejezést. Csupán néhány szemléletes példára hivatkozom. Az *Örvény fölött tükrök* című vers az indulás klasszicista-nyugatos szemléletéről ad képet: „Te csak a mélységre figyelhess, / mit titkos áramok ezer zengése tör, / töretlen tartva tág tükröd, melyben a teljes, / karcnélküli egék ábrándja tündököl”. A költészet hivatása az tehát, hogy az örök dolgok és törvények változatlan tükrre legyen. E felfogást követi a háború utáni évek avantgárdista kollektívizmusa, amelyről az

1947-es *Arc poetica* beszél: „Mindenki azokat a szavakat / várja tőled / amiket csak anyádnak / amiket csak a könny / ragyogó pajzsa mögül / amiket csak sikoltva / amiket még magadnak se / tudsz elmondani”. És ezután? Az ötvenes évek személyes kiterője és a nagy közéleti csalódások után újra az önmegvalósítás igénye zeng fel a nyugatos hagyományok klasszicista nyelvén. „Még egy-két ilyen délután van, / heverni a hegy oldalában, / téli gondokba nem töretve; / és várva egy mesébeillő, / sohasemismert szép szüretre, / csak édesedni mint

a szöllő” – olvassuk az 1955-ben írt *Badacsonyi délutánt*.

Később ez az önkereső és önmegvalósító líraiság annak a modern költőiségnek, pontosabban „antilirának” adja át helyét, amely mögött ismeretelméleti és nyelvkritikai érdeklődés mozog. Az „írás” továbbra is a személyes azonosságtudat kinyilvánítását és állandó árnyalását szolgálja, többnyire mégis megkísérti a kétely: vajon a költészetnek van-e indokltsága és lehetősége egy olyan világban, amely eredendően nélkülöz minden költőiséget, és pusztán a mind kíméletlenebbé váló érdekharok terepe. Az a költői magánytudat és identitásválság, amely a modern nyugati költészet és a hetvenes évek közepétől a magyar költészet egyik meghatározó tapasztalata, Somlyó Györgyöt is minduntalan megkísérti. Az írás és a kétségbeesés ilyen módon egymáshoz tartozó fogalomvá válik, ahogy a *Mese az írásról* című vers mondja: „Elűzöm magamtól a kétségbeesést, hogy írhassek. / Írok, hogy elűzzem magamtól a kétségbeesést. / Nem kellene-e egészen átengednem magam a kétségbeesésnek ahhoz, hogy írjak? / Nem kellene-e egészen felhagynom az írással ahhoz, hogy elűzhessem magamtól a kétségbeesést?”

A modern „antilirák” a hetvenes évektől Somlyó költészetében is meghatározó szemléletalakító szerepet kap, 1976-os *Épp ez* és 1990-es *Palimpszeszt* című verseskönyvei között a költészet, egyszersmind a személyiség modern felszámolásának csüggesztő tapasztalataival kell mindig számot vetnie. Mindazonáltal meg akar és meg tud küzdeni ezekkel a tapasztalatokkal: az elmúlt két évtizedben írott verseinek tanúsága szerint nemcsak lebontja a költőiség korábbi, hagyományos poétikai–nyelvi szerkezetét, hanem újjá is építi, és az ismeretelméleti, nyelvelméleti válságok mögött szüntelenül a líra folytonosságát keresi. Annak lehetőségét, hogy akár a kortárs költészet nyelvén is, de szólni lehessen mindarról, ami a költészet hagyományos?, örök? mondanivalója és feladata. Így a *Palimpszeszt* című kötet nyitóverse, az *Írás* a „vers annunciációjáról” beszél: „amely végül is a szó / vérében és mocskában jó világra / ihlet angyali üdvözlete / alig feltűnő máris eltűnő / angelus novus / jelenj meg mégis mindig újra / ha mindig újra pokrif lesz is / minden kinyilatkoztatás / hogy megíratlan könyveim üres lapjaira / írhassem amit nem írok / ami most is örökre megíratlan.” A legújabb *Nem titok* című verseskönyv címadó költeményében pedig a

költészet örök és mindig megújuló varázslatát idézi meg: „úgy érzem semmit amit / eddig elmondtam valaha / nem mondtam addig el amíg / ezt egyszer el nem mondhatom”.

Kalandok és törvények

Az előbbi versidézetekből is bizonyára kitetszik, hogy Somlyó költészete folytonos keresés, kutatás: kalandozás a lehetséges ars poeticák, magatartások és stílusok tájain. Felületes megközelítésre akár azt lehetne mondani, hogy a változatok iránt megnyilvánuló igény erősebb, mint a személyes mondanivaló, hogy a kalandok veszik el az energiát a törvények kutatása elől. Nyilván ez a jelenség íratta le annyiszor a Somlyóval foglalkozó kritikák kulcsszavát: a „műveltség”-et, s okozta azt, hogy verseiben sokan csak a művelt és tudós elemet voltak hajlandók észrevenni. (Márpedig tudjuk, hogy a „művelt” jelző, költőre alkalmazva nálunk nem mindig jelent feltétlen elismerést.) Pedig a „műveltség” analízise nem elég, ha Somlyó György verseihez közeledünk. Költészetének nem csupán a „kalandok” – a modern világlíra megoldásainak integrálása – adnak rangot. Maga Somlyó is többször árulja el azt a vágyát, amely – a kalandok szembetűnő eredményei között – az életmű belső kohéziójára, eredeti törekvéseire utal. „Magad egyetlen szerelmét keresd meg” – biztatja olvasóját, s bizonyára önmagát. Mert a lélek, az eszmélkedés, a kísérletezés minden kalandja mögött valóban az egyetlen és mással nem helyettesíthető mondanivalót keresi.

Költészetének – úgy hiszem – elsősorban nem az ad jelentőséget, hogy rendre próbát tett a XX. századi líra irányaival és vívmányaival, hogy modern technikai eszközökkel gazdagította a magyar nyelvű költői kifejezést, s hogy integrálni tudta az új nyugati költészet formateremtő vállalkozásait. Inkább, hogy saját felismert gondolati stratégiája van: a kor nagy ellentmondásai között az ember humanizálásának szolgálatára vállalkozott. Ennek a szolgálatnak a belső törvényeit kutatja, a módszereit és esélyeit térképezi fel. Ez már több, mint „műveltség”, mint „kalandozás”: inkább „törvénykeresés”, az a minőség, amely a modern költészet humanisztikus elhivatottságával érintkezik. A műhely és a mesterség eredményei: a változatok ennek az egyetlen vállalkozásnak rendelődnek alá.

A „kalandoknál” minden bizonytalansággal fontosabbak a „törvények”; vagyis azok az igazságok, amiket Somlyó György költészete megközelít. Mondottuk, hogy a kísérletek és változatok egy nagyobb vállalkozásnak: az ember humanizálásának rendelődnének alá. Ez a vállalkozás egyszerre kutatás és szolgálat, Somlyó szerint a költészet legfontosabb feladata. Azzal a kötelezettséggel jár, hogy a költő újra és újra vizsgálja át az ember helyzetét, és „ontológiai”, lelki és történelmi konfliktusait.

A létezés humanizálása

Az „ontológiai” konfliktusok között az első az emberi élet véges és esendő voltából ered. Somlyó – miként az új magyar költészet általában – gyakran viaskodik az elmúlással, a halál gondolatával. Ennek a küzdelemnek egyik nagy hatású eredménye és dokumentuma a Sarkadi Imrét sirató *Halálbír* című vers: „Most kellene nem meghalni de élni most kellene még berepülni az űrt / most kellett volna benned és mindannyiunkban a lélek kozmikus sebessége a nagy emberi tudomány hogy a halál gravitációját röppentve legyűrd.” A történelmi ember legfőbb konfliktusát pedig abban a feszültségben látja, amely az emberiség technikai lehetőségei és morális–humanisztikus elmaradottsága között keletkezett. Mindez elkeserítő és lefegyverző is lehetne, Somlyó mégsem tartozik a kor csüggedt humanistái közé: látja az ember természetes és történelmi konfliktusait, de nem válik kiábrándulttá. Bíz az emberben, értelmében, lehetőségeiben, sőt a kor természettudományos szemléletének feltételei között fogalmazza újjá a szophoklészi igazságot: az emberi létezés csodájának ámulatát.

Somlyó, minthogy bíz az emberben, azon gondolkodik, milyen lehetőségei vannak az emberi létezés és a mindennapi élet, a történelem és a társadalom humanizálásának, milyen erőket lehet az „emberi lényeg” szolgálatába állítani. Az első lehetőség lírai költő számára elég természetes módon a szerelem. Somlyó ezt az érzést tágabban értelmezi: a szerelem az ő számára nemcsak érzelmi feszültség, boldogító állapot vagy menedék a külső világ durvasága elől, hanem az emberi kapcsolatoknak is a legtermészetesebb változata. Szerelmi versei erről a „szociálissá”, sőt „ontológiaivá” tágított érzésről tesznek vallomást. Tovább menve, Som-

lyó nemcsak ember és kapcsolatában helyezi el kitüntetett módon a szerelmi érzelmet, hanem ember és világ – anyagi, kozmikus világ – viszonylatában is. „Magam után kapok ó s te vagy: / mint víznek part, mint láthatár a tájnak, / köztem s a semmi közt te vagy a korlát. / Bennem csak a te léted ad / a mindennel azonosulásnak emberi formát” – olvassuk egy régebbi versének, a *Nyári szárnyasoltár*nak zárósorait.

A humanizálás második erőforrása a szabadság fogalma. Ám ez a fogalom is tágabb értelmű, mint a publicisztikában, ahol sajnos sok minden infláció áldozatává válik. Somlyó szabadságfogalma természetesen tartalmazza az emberi közösségek szabad érvényesülésének vágyát, de mindenekelőtt a személyes szabadság motívumát, azt a fogalmat, amelyet a szociológiai irodalom „szabadságszükségletnek” nevez. Ennél is többet: a szabadság az ő költői szótárában az a többlet, aminek révén az emberiség a természeti erők fölé kerekedik. Ez a „szabadság”: az emberi lényegét illető felszabadulás az emberiség önmagára találását segítheti. Ugyanígy válik komplex orientációs eszmévé a humanizálás harmadik erőforrása: a kultúra. A kultúra Somlyó számára nem egyszerűen tudásanyag vagy műveltség, hanem mindenekelőtt morális és humanisztikus fogalom, emberi minőség, amely a „vadságból”, a primitív lét törvényei és kényszerei közül felszabaduló ember állapota. A kultúrának ezt az élményét fejezik ki a *Talizmán* című szonettciklus és a *Pietro della Francesca* című nagyobb kompozíció versei. A *Talizmán*, amely néhány esztendeje (1990-ben) új és bővített kiadásban jelent meg, költői „hommage”-ok gyűjteménye; a kultúra hősei előtt tisztelegnek Somlyó szonettjei.

A tiszteletadás mellett van a szonetteknek egy másik értelmük is: Somlyó nem egyszerűen régi és új mesterek: költők, festők és muzsikuskok arcának és művének lírai felidézésére törekszik, saját magáról is vallomást tesz, pontosabban saját eszményeiről is beszél. *Önarckép* című szonettjében árulja el ezt: „Nem egy tükörben, tükrök szembenálló / során látom magam sokszorozón / öröklétig”. Vagyis az „hommage”-ok egyben az önkifejezésnek is eszközei, és természetesen a következetesen vállalt és képviselt személyes eszmények – a humanizálódást érintő elvek és gondolatok – megnyilatkozásai. A *Dante*-szonett például a küzdelem etikáját, a *Kassák*-vers a következetes munka erkölcsét hangsúlyozza. Hasonló módon olvas ki Somlyó

egy-egy zeneműből vagy festményből is morális és humanisztikus elveket. A *Talizmán* szonettjeinek műfajtörténeti jelentőségük van: a költő gondolkodásának és eszményeinek egész panorámája rajzoldódik fel a sorozat darabjaiban. Ugyanilyen szerepe van annak a műformának is, amit Somlyó „mesének” nevez. E prózaversekben is a humanizálás eszményei és feladatai öltönek alakot.

Ezen eszmények és feladatok kifejezése adott Somlyó György költészetének belső tartalmat és kohéziót. Úgy tetszik, a meglelt küldetés erőterében a személyiséget feszegető dilemmák is megoldást nyertek. A világ és a dolgok kaotikus rendezettségének élményét „az emberi egyetemesség mindenütt jelenvaló igénye” váltja fel; az az igény, amelyről Somlyó Picassóról írott esszéje beszél. A szándék és eredmény, a mondanivaló és kifejezés feszültségei is a „humanizálás” költői hivatástudata révén simulnak el. Az 1963-as dátumot viselő „x-edik *ars poetica*” abban látja a költő feladatát, hogy az emberiség „érzékszerve” legyen:

*Ami csak én érzek még magamat se tud érdekelni
ha nem tudom (vagy nem hiszem legalább)
hogy nem énnekem fáj hanem én vagyok az ami sajgó
én sajgok valami másnak az emberiségnek vagy isten
tudja minek*

*Csak az érdekel ami több nálam ami rajtam túl van
aminek én csak része vagyok.*

Ami rajtam túl van az vagyok igazán én.

A költő így képes mindarról számot adni, ami kimondható, és így tud a kimondhatatlannak is a közelébe férközni. Ahogy ezt a klasszikusok és a modernek egyaránt tették, ahogy ez a költészetnek ma is lehetősége és feladata.

Somlyó Zoltán

Kruspér-utca 7...

*Tizennégy éve itt lakom,
Udvarra néz az ablakom,
A tűzfal a Dunára néz,
két szoba-konyha az egész...
Ez Kruspér-utca hét.*

*Lefoglalt barna bútorok,
Az életem itt kujtorog,
Könyv-rengeteg, rajt zöld huzat,
Köztük én úrtam vagy huszat...
Ez Kruspér-utca hét.*

*Emlémem itt már annyi van...
Itt született meg a fiam;
itt feküdtem betegen én
s mindig szegény voltam, szegény...
Ez Kruspér-utca hét.*

*Ha elmegyek majd egy napon,
kinyitják majd az ablakom;
egy pár kíváncsi szem benéz –
bát ennyi volt csak az egész?...
Ez Kruspér-utca hét.*